

МЕХАНІЗМИ ЕКСПРЕСИВНОЇ ЗАБАРВЛЕНОСТІ ТЕРМІНІВ

© Ірина Котеленець, 2002

Статтю присвячено питанням мотивованості і немотивованості термінів. Лінгвісти вирішують питання відношення термінів до мотивованості-немотивованості по-різному. Наукові терміни поділяють на слова з живою внутрішньою формою (це терміни мотивовані) і слова, що не мають внутрішньої форми (немотивовані, умовні терміни). Основна різниця між мотивованими і немотивованими словами - у різних відношеннях до означальних предметів або явищ.

This article is dedicated to the questions of the motivations and non-motivations of the terms. The linguists solve the questions about the connections of the terms to the motivation – non-motivation in different way. The scientific terms is divided into the word with alive inside form (these terms are motivated) and the words, which don't have inside form (non-motivated terms). The principle difference between motivated and non-motivated words in diverse relationship to definite subjects or phenomenon.

Вмотивованість як лінгвістична категорія попередньо визначається зв'язком між планом змісту та планом вираження лексичної одиниці. Незважаючи на різні підходи до вирішення проблеми мотивованості, сутність цих підходів у цілому одна – “дане мовне явище є актом відображення одні або декількох ознак предмету в його назві засобами мови” [16, с.65].

У цій статті досліджуються лише ті поняття вмотивованості, які мають відношення до вивчення та опису опорних семантичних ознак, які послужили причиною вибору терміна та його входження до відповідного термінологічного ряду. Зазначимо, що такі опорні семантичні ознаки (вони ж – мотивуючі) виступають як інтегральні (загальні) в класифікаційних рядах термінології. До класифікаційних рядів належать номінативні ряди термінологічного характеру, всі члени яких об'єднані спільністю родового поняття і в той же час кожний із членів ряду має в собі мотивуючу ознаку, яка характеризує підвид за істотними ознаками поняття.

Як показали спостереження, далеко не останню роль у вмотивованості виконує внутрішня форма слова – “засіб, спосіб реалізації його вмотивованості” [2, с.21]. В.Г.Варіна визначає внутрішню форму лексичних одиниць, як “ознаку номінації, яка виражається словом і входить як особливий компонент до складу лексичного значення слова” [1, с.242]. На думку О.Г.Ревзіної сутність внутрішньої форми слів полягає в поясненні значення похідного імені через вказівку на категоризацію, яка полягає в корені або основі [12, с.60]. У такому випадку автором враховуються лише лексичні категорії, а поняття “внутрішньої форми” при цьому знаходиться поза словотвірним рівнем [12, с.61]. Дослідниця наголошує, що “лише тоді, коли є вже похідне ім'я та відоме його співставлення з денотатом, ми можемо, використовуючи “внутрішню форму”, пояснити, чому саме дана ознака обрана для позначення предмета [12, с.61].

Питання про відношення терміна до вмотивованості – немотивованості вирішується науковцями по-різному.

К.А.Левковська вважає, що наукові терміни поділяються на слова з живою

внутрішньою формою (це терміни вмотивовані) та слова, які не мають внутрішньої форми (невмотивовані, умовні терміни). Вмотивовані, у свою чергу, бувають термінами-назвами (внутрішня форма таких термінів являє лише образ, який вказує на відповідне явище) і термінами-означеннями (внутрішня форма яких має стисле наукове визначення відповідних питань) [7, с.20].

О.С.Кубрякова вбачає головну відмінність вмотивованих і невмотивованих слів у різному відношенні до означуваних предметів або явищ: невмотивовані означають їх безпосередньо, особливим індивідуальним знаком, вмотивовані – через встановлення відношення даного предмета або явища до деякого іншого значення, іншими словами, опосередковано [5].

О.В.Ісаченко також звертає увагу на семантичну прозорість термінів-описів (вмотивованих слів), на відміну від яких терміни-назви (невмотивовані слова) не можуть бути правильно семантизовані слухачем без додаткових, доволі складних пояснень [3, с.20-21].

Т.Р.Кияк висловлює думку, що будь-яке слово повинно прагнути до вмотивованості: “Найменування предмета, явища, ознаки повинні “підказувати” значення, орієнтувати на змістовний бік, а не просто фіксувати одиницю в мові. Отже, розкриваючи один бік поняття, слово відсилає до всього його (поняття) об’єму. Найменування, орієнтуючи на зміст поняття, віддзеркалюють одночасно численні системні характеристики лексичних одиниць, оскільки поняття, як і факти реальної дійсності, взаємопов’язані. У цьому полягає ще один взаємовизначаючий зв’язок між номінацією та вмотивованістю. Таким чином, стає зрозумілою необхідність вмотивованого утворення найменувань не тільки з точки зору збереження знаків у пам’яті, але й враховуючи вимоги системності мови, що не в останню чергу обумовлює взаєморозуміння між учасниками номінації [4, с.85–86]. На думку В.М.Овчаренко, невмотивовані терміни зустрічаються порівняно рідко, а “для впорядкованої і, взагалі, системи термінів, яка свідомо утворюється, характерна тенденція до вмотивованості найвищого порядку – логічного. Вона передбачає раціональний, логічно обґрунтований підхід до відбору термінованого поняття, який полягає у віддзеркаленні в семантичній формі терміна” [10, с.422].

Проблема вмотивованості термінів ретельно обґрунтовується в роботі Д.С.Лотте [9]. Науковець розрізняє терміни, які правильно орієнтують, хибно орієнтують і є нейтральні. Найкращими, на думку Д.С.Лотте, є правильно орієнтуючі терміни, “які мають максимальну точність” [9, с.26] і такі, “в яких буквально значення не тільки не знаходиться в протиріччі з дійсним значенням, але й із певним ступенем точності утворює правильну яву про саме поняття” [9, с.24]. Буквальне значення терміна – “це значення терміноелементів, які входять до його складу з урахуванням морфології та синтаксичних зв’язків” [9, с.24]. Нейтральні – це такі терміни, в яких не розпізнається ніяке буквально значення [9, с.24]. Хибновмотивовані терміни, таким чином, це такі лексичні одиниці, внутрішня форма яких не відповідає семантиці понять, які вони виражають. Д.С.Лотте аналізує також ознаки, які знаходять віддзеркалення у термінах, поділяючи їх на дві основні групи, “прямі ознаки” та “побічні ознаки.” Між ними знаходиться перехідна група, до якої входять терміни, “які мають забарвленість емоційності” [9, с.27]. “Пряма ознака, – вважає автор, – повинна специфічно характеризувати поняття, звільняючи термін у певних межах, від можливостей сторонніх асоціацій і не призводячи, в крайньому випадку, до хибних висновків” [9, с.26].

М.П.Сенкевич зазначає, що “особливість семантики терміна полягає в тому, що він точно співвіднесений з відповідним поняттям, виражає його сутність (істотні ознаки)”

[14, с.68].

У сучасній лінгвістиці залишається дискусійним питання про вмотивованість запозичених термінів, термінів-абревіатур та номенклатурних одиниць. Зупинимось на цьому питанні спеціально, оскільки серед термінів тваринництва німецької мови існують слова іншомовного походження. Зокрема “запозичений термін не співвідноситься у свідомості носіїв мови з якими-небудь одиницями національної мови” [13, с.20]. У цьому, з одного боку, їх позитивна якість: “такий термін означає саме наукове поняття, межі якого не розмиваються під впливом загальнолітературного значення [13, с.20] з іншого боку, – негативне – їх невмотивованість.” Терміни іноземного походження, запозичені або утворені на основі грецьких та латинських коренів, вважає В.Н.Прохорова, позбавлені внутрішньої форми, виключають або роблять мінімальною можливість асоціацій термінів зі словами нейтрального словникового складу” [11, с.157].

Слідом за О.І.Стрижевською ми “визнаємо вмотивованим слово, яке включає терміноелемент іншомовного походження, зі значенням, відомим спеціалісту, і яке є для нього фактом рідної наукової мови, незважаючи на те, що це значення невідоме неспеціалісту, і термін здається йому невмотивованим [15, с.65].

Що стосується вмотивованості абревіатурних утворень, то слідом за О.С.Кубряковою та Т.Р.Кияком ми вважаємо, що скорочені варіанти слів або виразів мотивуються опосередковано їх повною формою [6, с.18; 4, с.102].

Що стосується вмотивованості номенклатурних одиниць, які включають у свій склад буквені елементи, то в основу їх вмотивованості покладені ті ж принципи, які лежать в основі вмотивованості абревіатур: кожна номенклатурна абревіатура може бути пояснена шляхом співвідношення її з повним найменуванням. Ця особливість номенклатурних знаків дала підстави В.М.Лейчику зробити висновок, що “практично вся номенклатура вмотивована.” [8, с.36].

1. Варина В.Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – 233–244с. 2. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний. // Вопросы языкознания, – 1954. – №3. – с.3–24. 3. Исаченко А.В. Термин-описание или термин-название? // Славянская лингвистическая терминология. София: Изд-во на Българската академия на науките, 1962. – С. 19–25. 4. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц; количественные и качественные характеристики – Львов, “Вища школа”, 1988. – 161с. 5. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. На материале германских языков. – М.: Наука, 1974. – 200с. 6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 319с. 7. Левковская К.А. Именное словообразование в советской общественной политической терминологии и примыкающей к ней лексике. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – С.27. 8. Лейчик В.М. Люди и слова. – М.: Наука, 1982. – 176с. 9. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. // Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 160с. 10. Овчаренко В.М. Онтологические аспекты мотивированности языковых знаков, в том числе и терминов // Семантические проблемы языков науки, терминологии и информатики; Научный симпозиум. М. Изд-во МГУ, 1971. – С.417–423. 11. Прохорова В.Н. Об эмоциональности термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Сб. научн. тр. – М.: Наука, 1970. – С.153. 12. Ревизина О.Г. Структура словообразовательных полей в славянском языке. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 154с. 13. Реформатский А.А. Введение в языкознание. Изд. 4-е, испр. и дополн. Учебник для филолог. ф-тов пед. институтов. – М., “Просвещение”, 1967. – 542с. 14. Сенкевич М.П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений. Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец.: “Журналистика”. – М.: Высшая школа, 1976. – 263с. 15. Стрижевская О.И. Структура и семантика названий материалов. Дис. канд. филол. наук. – М., 1975. – 213с. 16. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / на материале русского языка /. – М.: Наука, 1973. – 280с.